

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРО ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Проблеми, з якими зіткнулася Україна та інші постпатерналістські країни щодо розбудови національних економік, із усією очевидністю виявили визначальну роль інституціональних факторів у сфері підприємництва і його середовищі. Для створення ефективної ринкової економіки виключно необхідним є відповідний набір інститутів підприємництва. Означений комплекс інститутів є найважливішим чинником економічного розвитку, оскільки визначає можливості й обмеження суб'єктів підприємницької діяльності. Підтверджує цей факт наступний висновок американських економістів В. Делона та Л. Самерса: головні проблеми, які нас очікують у майбутньому, будуть скоріше за все пов'язані не з мікро-, а з макрорівнем, а саме, як має діяти уряд, щоб забезпечити ефективне використання прав власності, інституціонального середовища та "правил гри", які є фундаментом ринкової економіки [1, с. 30]. Після початку трансформаційних змін теоретичний аналіз інституціональних засад підприємництва тривалий час залишався без необхідної уваги з боку вітчизняних науковців-економістів. У першу чергу це стосується дослідження становлення і розвитку необхідних інститутів підприємницького середовища та їх взаємозв'язку і динаміки функціонування, що визначається законодавчими, організаційними та економічними факторами.

В Україні останнім часом відбулися певні інституціональні зміни у сфері підприємництва, такі, як запровадження інститутів приватної власності, приватизація, ринкове ціноутворення. Однак вітчизняне інституціональне середовище підприємництва і надалі складається із суперечливого набору інститутів, а деякі з них розвинуті недостатньо і потребують ефективних владних заходів у рухові до лібералізації і стабілізації. Безперечним є те, що підприємництво не може ефективно функціонувати у несприятливому інституціональному середовищі, тому подальший економічний розвиток потребує створення відповідних ринкових інститутів.

З огляду на підприємництво, як ключову складову економічного потенціалу, інститутами виступає сукупність формальних і неформальних рамок, які структурують дії підприємців в інституціональному середовищі. У свою чергу, формальними є інститути, які зафіксовані у писаному праві (конституціях, кодексах, законах тощо), а неформальними – інститути, які відображаються у нормах, звичаях, традиціях тощо – тобто, переважно у писемних правилах.

З огляду на вищезгадані твердження й те, що правилами є інститути поведінки економічних суб'єктів (підприємців) власне в інституціональному середовищі, російський інституціоналіст Р.М. Нуреев запропонував класифікацію правил поведінки [2, с. 10] (див. рис. 1).

Як бачимо, сутність правил є ключовою для розуміння інститутів та функціонування фірм і підприємців у рамках інституціональної теорії. Згідно із цією теорією інституціональне середовище передбачає ієрархічну схему правил різного рівня послідовності, а саме: конституція – закон – розпорядження. Конституційні правила мають найзагальніший та абстрактний характер, їх зміна потребує значних трансакційних витрат, а тому порівняно з правилами другого рівня вони більш довгострокові. Зазвичай конституційні правила і щодо інститутів, і щодо організацій, включають до складу формальних, а неформальними вважають, за подібним поділом, т. зв. ординарні правила (див. рис. 2).

З огляду на запропонований алгоритм, Б. Шаванс визначає правило як довгострокове розпорядження або заборону щодо тієї чи іншої соціально-економічної (у тому числі й підприємницької) діяльності, що супроводжується реальними або символічними санкціями чи винагородами [3, с. 17].

На рис. 2 інституціональні правила відрізняються від внутрішньо-організаційних та обумовлюють останні, але при цьому – у обох типів однакові способи встановлення, звідси у типових трансакціях індивідуальна поведінка підприємців визначається загальною структурною схемою фірм і підприємств. У свою чергу фірми створюються і розвиваються у межах інституціонального середовища, а інститути – у межах всієї системи та набувають стабільності за визначеної конфігурації загальних правил. Основою цього процесу є інтеграція зазначених чотирьох правил.

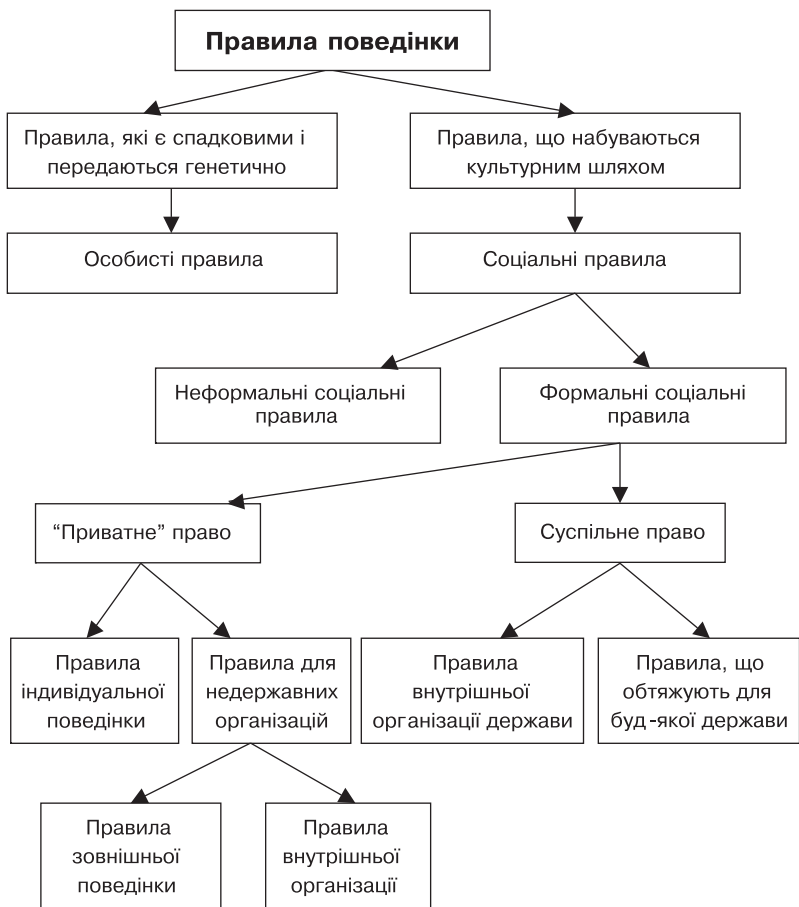

Рис. 1. Класифікація правил поведінки

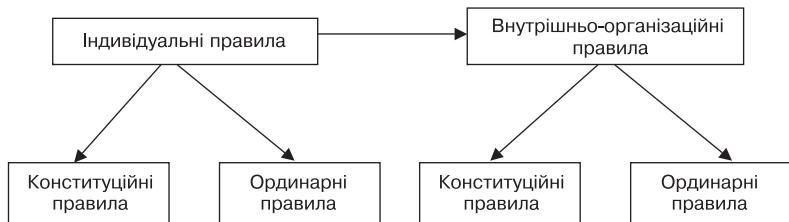

Рис. 2. Ієрархія формальних правил

Отже, конкурентний підприємницький порядок априорі потребує проведення інституціональної політики, тобто політики, яка заснована на відповідній структурі правил (законів) та інститутів [4, с.88]. Але при цьому інституціональне середовище повинно контролюватися підприємцями з точки зору аналізу його впливу на процеси конкуренції і мінімізації трансакційних витрат за умови зміни обставин. Такий висновок спирається на праці засновників теорії соціального ринкового господарства – В. Ойкена, Ф. Бьома, В. Рьопке, А. Мюллер-Армака, які розглядали інституціональне середовище, як економічний, соціальний і політичний порядок та приділяли особливу увагу соціальній політиці у якості довгострокового інституціонального гаранту ринку [5, с. 74–84]. Згідно В. Ойкена, соціальна політика повинна стати підпорядкованою складовою інституціональної політики, яка у рамках інституціонального середовища працює більш ефективно, ніж у випадку прямого втручання у ринковий процес.

Досвід розвинених демократій дозволяє визначити принципи, які забезпечують ефективне функціонування і розвиток підприємництва у межах соціально-політичного процесу:

- недоторканість особистої власності;
- соціальна справедливість;
- єдність територій і федералізм;
- стабільна економічна система (або надійні важелі протидії популізму) [6, с. 30].

Саме у соціальних групах підприємці прагнуть реалізувати свої потреби, для чого вони шукають і використовують різноманітні способи. Займаючись підприємницькою діяльністю, вони знаходять доречні взірці та шаблони поведінки, які через повторювання і оцінювання перетворюють на стандартні звичаї і традиції. З огляду на ознаки соціального інституту, окреслимо основні з них:

- настанови та взірці поведінки: ініціатива, самостійність, ризик;
- символічні культурні ознаки: товарний знак, фірмовий лозунг або колір (поєднання кольорів), музичне оформлення, комплекс шрифтів;
- унітарні культурні риси: магазин, обладнання, сервіс, післяпродажне обслуговування, форми бланків;
- письмові та усні контракти: види і типи стандартних контрактів, угод;

- ідеологія: приватна власність, ринкове середовище, конкурентність, свобода бізнесу.

Таким чином, підприємництво є одним із фундаментальних чинників інституціонального середовища. Підкреслимо, що початково новий інституціоналізм, який започаткувався у працях Д. Норта, М. Олсолна, Р. Познера, Г. Демсеца, Р. Нельсона виник як мікроекономічний аналіз, що базувався на ідеях Й. Шумпетера, про еволюційну поведінку фірм, а вже потім він поширив свої принципи на теорію інституціональних систем.

Й. Шумпетер підкреслював необхідність синтезу наук, що вивчають суспільство, перш за все економіку, соціологію, політологію, історію та запропонував розпочати створення суспільної науки [7, с. 12]. Як уже зазначалося, інституціоналісти й далі розвивають ідеї Й. Шумпетера і вважають інститути не стільки культурним або психологічним феноменом, скільки комплексом правових норм та неформальних правил, які жорстко спрямовують поведінку підприємця та фірми ("правила гри" за Д. Нортом). Інституціоналісти підкреслюють важливість зв'язків між елементами інституціонального середовища для формування як самих складових, так і системи у цілому. Цей підхід позначається терміном "холізм" [8, с. 45] і означає перевагу соціальних відносин над психологічними якостями підприємців, що означає, у свою чергу, сутність властивостей інституціонального середовища. Тому сучасна інституціональна наука все більшою мірою зосереджується на вивченні взаємодій між елементами системи слідом за методологічним підходом, що ґрунтується на теорії систем.

Таким чином, інституціональне середовище структурує впливи на підприємницьку діяльність, регулює вхід-вихід підприємців на ринки, трансакції обміну та ціноутворення. При цьому центральною ланкою системи економічних відносин у підприємницькому середовищі є право власності. Хоча, варто зазначити, що нинішня правова та регулююча інфраструктура у пострадянських країнах поки що не здатна повною мірою забезпечити формальні норми цивільного функціонування підприємництва в інституціональному середовищі.

Література

1. De Long B., Summers L. The New Economy: Backgroynq, Historical Perspective, Qvestions and Speculations // Federal Reserve Bank of Kansas City. Ecjnmic Review. Founth Qvarter. – 2001. – P.29–58.
2. Нуреев М. М. Институциализм: вчера, сегодня, завтра. Цит. из: Олейник А.Н. Институциональная экономика. – М.: ИНФРА–М, 2000. – С.4–18.
3. Шаванс Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах // Вопросы экономики. – 2003. – №6. – С.4–21.
4. Ванберг В. "Теория порядка" и конституционная экономика // Вопросы экономики. – 1995. – № 12. – С.86–105.
5. Ойкен В. Основные принципы экономической политики // Российский экономический журнал. – 1993. – №4. – С.74–84.
6. Мау В. Конституционное регулирование социально-экономических отношений // Вопросы экономики. – 1999. – №4. – С.27–44.
7. Корнаи Я. Системная парадигма // Вопросы экономики. – 2002. – №4. – С.4–22.
8. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории // Вопросы экономики. – 1997. – №3. – С.42–58.